

Az Antonescu-korszak nemzetiségpolitikája Romániában

1940 nyara komoly politikai változásokat hozott Romániában. Előbb Bessarábia és Észak-Bukovina, majd Észak-Erdély és Dél-Dobruzsza elvesztése nem egyszerűen Nagy-Románia végét jelentette. A korrupció, a felemásan sikerült egységesítés, a kibékíthetetlennek tűnő pártpolitikai ellentétek, a tömegeket megmozgató szélsőjobb és a gyorsan változó nemzetközi konstelláció szorításában a két világháború közt működő politikai rendszer utolsó maradványai is szertefoszlni látszottak. A király a korábban kegyvesztett Ion Antonescu tábornokot kérte fel miniszterelnöknek. Az uralkodó lemondása után a tábornok államvezetővé (*Conducător*) nevezte ki magát, és a korábban törvényen kívüli Vasgárdával közösen alakított kormányt. Az ország hamarosan formálisan is csatlakozott a német szövetségi rendszerhez, és új vezetői gyökeres átalakítást ígértek, mindenre kiterjedő nemzeti megújulást.

A múlt elutasítása, a radikális szakítás mögött persze a folytonosság is kitapintható volt. Személyeké, intézményeké, ideológiáké és ellenségképeké. Az „Új Európában” helyét kereső új Románia „születését” ugyan nehezen felfogható és feldolgozható változások kísérték, de ezek sok szempontból a megelőző évtized folytatását jelentették. A többpárti parlamentarizmus mégoly manipulált és oligarchikus változatát¹ már 1938-ban diktatúra váltotta fel. Ennek hivatalos ideológiáját is az a fajta integrális nacionalizmus és korporatizmus adta, ami nem állt távol a Vasgárda némely elképzelésétől sem. A román politika ekkor már egy ideje amúgy is arról szólt, miként lehetne az erősödő szélsőjobb vitorlájából kifogni a szelet, és ebben éppen az ún. demokratikus pártok (elsősorban a Iuliu Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt) jeleskedtek.² Mindezzel párhuzamosan pedig a román szellemi élet is hatalmas átalakuláson ment keresztül, a nemzet lényegéről szóló viták nyomán új nemzeti ideológia vált dominánssá.³ Persze a régi beidegződések hatása sem múlt el nyomtalanul.

Az Antonescu-korszak kisebbségpolitikáját érdemes tehát nem csupán a pillanatnyi tényezők eredőjeként, vagy esetleg kizárólag az új nemzetfelfogás logikus kimeneteleként látni. A politikában egy ideje már teret nyertek nemzeti diszkriminációs törekvések, viszont Nagy-Románia összeomlása megingatta a románság fölényébe vetett hitet is. Ezzel együtt az előzőekben vázolt tényezők változó viszonyrendszere és a háborús erőfeszítések következményei hozták létre azt a keretet, amelyen belül a nemzetiségi politika különböző szintjei⁴ és szereplői a terveiket kidolgozhatták és megvalósításukra kísérletet tehettek. Ráadásul még ez a négy év sem feltétlenül egységes a nemzetiségpolitika szempontjából, hiszen Antonescu 1941 januárjában, Hitler beleegyezésével, leszámolt

vasgárdista szövetségeseivel, és a legmilitánsabb törekvések képviselőinek eltűnése a vezető posztokról óhatatlanul is változásokhoz vezetett.

Az 1940 és 1944 közötti romániai kisebbségpolitikáról eddig nem született átfogó történeti feldolgozás. A korszakhoz való politikai viszony tükrében mindez nem meglepő. Az ezt követő, kommunisták vezette berendezkedés ugyan mindenestül elutasította a „fasiszta”⁵ rezsimet, de Nicolae Ceaușescu nemzeti kommunista kísérletének autochtonista ideológiája nem csupán emlékeztetett a harmincas évek eszméire, hanem kifejezetten vonzotta is a korszak túlélőit. Ennek tükrében az sem meglepő, hogy a rendszerváltást követően komoly kísérletek történtek Antonescu és rendszere rehabilitálására. Az elsősorban apologetikus művek⁶ mellett a holokausztról készített jelentés, illetve a zsidók sorsát feldolgozó művek foglalkoztak a nemzetiségi politika kérdésével.⁷ A holokauszton keresztül közelítette meg a témát a korszak legismertebb angol nyelvű feldolgozása is.⁸

Mindez persze nem azt jelenti, hogy a nemzetiségpolitika bizonyos aspektusai ne kaptak volna figyelmet korábban. Egy kitűnő kronológia⁹ mellett számos tanulmány vizsgálta már a dél-erdélyi magyarsággal kapcsolatos politikát. Mindenekelőtt L. Balogh Béni disszertációját és tanulmányait érdemes kiemelni.¹⁰ Ezek a nemzetiségi politikának a kétoldalú kapcsolatokban játszott szerepe mellett gondosan számba vették a különböző diszkriminatív intézkedéseket is. A diplomáciatörténethez kapcsolódó megközelítést érvényesítették azok a munkák is, melyek pl. a német–olasz tiszti bizottságok vizsgálatai alapján mutatták be a két fél politikáját.¹¹ Részben ezt követte Holly Case könyve is,¹² ő azonban a két fél nemzetiségi politikája mellett olyan kérdéseket is szemügyre vett, mint az „Új Európa”-elképzelések hatása. Szintén fontos megállapításokat tartalmaznak azok az írások, melyek a román kormány népességcsere- vagy etnikai tisztogatásra irányuló terveit mutatják be.¹³ Ezek a tervek amúgy nemegyszer egyúttal a béke-előkészítés részét is képezték.¹⁴ Végül érdemes megemlíteni azokat az írásokat is, amelyek egy-egy intézmény(típus), mint a szövetkezetek és a református egyház, vagy helyi probléma felől közelítve jutnak el a nemzetiségi politika kérdéséhez.¹⁵

Ennek tükrében az írásomban nem szándékozom részletesen bemutatni az egyes intézkedéseket, mint ahogy a diplomácia eseményeit is csak érinteni kívánom. Célom elsősorban az, hogy a nemzetiségpolitika ideológiai, háborús és politikai kontextusát vázoljam fel, és ezen belül próbáljam értelmezni azt. Ennek részeként arra is szeretném felhívni a figyelmet, hogy a nemzetiségpolitika korántsem egyezett meg a magyarságpolitikával, hiszen Románia továbbra is a területén tudhatott más, jelentős létszámú nemzetiségeket. Végül arra is kísérletet teszek, hogy a román nemzetiségpolitika bizonyos aspektusait összevegyem a magyar nemzetiségpolitikával, abban a reményben, hogy ezzel jobban el tudom különíteni a szó szoros értelmében vett nemzetiségi politika és egy hadat viselő állam ebből fakadó represszív lépéseit.

Új generáció, új nemzet, új Európa

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy az Antonescu-rendszer nem pragmatikus, autoriter katonai diktatúra volt. A kezdetben a legionárius állam felépítésére törekvő berendezkedés politikája sok szempontból, többek közt a nemzetiségi kérdést illetően is, viszonylag jól megragadható ideológiai alapokon nyugodott. Nem csupán az 1941 januárjáig terjedő időszakban, amikor a Vasgárda, Kelet-Európa talán legerősebb és lejobban szervezett

fasiszta mozgalma szerepet kapott a kormányban, hanem jóval azt követően is, hogy Antonescu, aki számára szövetségese kényelmetlenné vált, leszámolt velük. Noha a következő években a Vasgárda orgánumainak hiánya miatt a közbeszéd talán tényleg kevésbé érezhetően volt ideologikus, a rendszer elitje és ellenzékének jelentős része elég határozott világképpel bírt. Az Antonescu-rezsim célja az etnokratikus állam felépítése volt. Ennek alapeszméit a rezsimben többek közt propagandaminiszterként is szerepet vállaló Nichifor Crainic vázolta fel, már 1936-ban.¹⁶ Az etnokrácia eszerint olyan korporatista jellegű berendezkedés, amelyben kifejezésre jut a nemzet lényege, egyúttal „organikus, spirituális közösség”.¹⁷ Ehhez hozzátartozott az is, hogy lényegében minden idegent ki akart szorítani a románok lakta területről.¹⁸

Crainic azonban csak egy volt a sok román értelmiségi és politikus közül, aki valamiképp a nemzeti kizárólagosságot képviselte. Az erre irányuló szellemi és politikai törekvések ráadásul nem is ekkor jelentkeztek először. Ezek az ideológiák – és ezekkel együtt mindaz, amit etnikai vagy nemzeti ontológiának hívunk – a románok világban elfoglalt helye és nemzetük jellegzetességei körül már a 19. századtól dúló vitákra mentek vissza.¹⁹ Kiindulópontjuk – akár tudatosan, akár tudattalanul – persze az volt, amit a román értelmiség az ország elmaradottságaként érzékelt, fő kérdésük pedig az, hogy miként lehetne ezt úgy meghaladni, hogy a nemzet ne veszítse el önmagát. Ennek megfelelően olyan kérdésekről vitatkoztak, mint például: vajon elég-e utánozni a Nyugatot? Egyáltalán lehetséges-e ez? Hol a helye a románoknak Kelet és Nyugat között? A harmincas évekre, Nagy-Románia létrehozásának és működésének problémáit látva, egyre inkább elterjedt az a felfogás, miszerint a román nemzetnek elsősorban saját nemzeti lényegét kell feltárnia és kifejezésre juttatnia.

Ez persze még mindig sokféle lehetőséget tartogatott, attól függően, ki miben vélte megtalálni a nemzet lényegét: az ortodoxiában, a faluban, a román parasztban, a latinitásban, az autochton, ugyanazon a területen, korokon átívelő létezésben, a tér és a mentalitás szoros kapcsolatában, az őserőt felszabadító erőszakban, vagy éppen a Balkánban. Olyan ismert gondolkodók foglalkoztak ezzel a problémával, mint Nae Ionescu, Emil Cioran, Lucian Blaga, Mircea Eliade, Constantin Rădulescu-Motru, vagy a már említett Crainic.²⁰ Valamilyen módon azonban mindegyik elképzelés posztulált egy olyan román nemzetet, amely – tekintet nélkül biológiai eredetére – környezete felett áll, összeforrt a nemzeti térrel, és amit környezetétől átjárhatatlan határ választ el. Ennek kiteljesítése lett a nemzeti újjászületés kulcsa is, amihez viszont kezdeni kellett valamit az idegenekkel is.

Az idegen a románok számára sokáig hagyományosan a zsidókat jelentette, ez egészült ki a balkáni és keleti szomszédokkal és bevándorlókkal, bolgárokkal, görögökkel. Habár az erdélyi románok szemében a magyarok is idetartoztak, az idegenek egységes „katalógusa” csak a két világháború között alakult ki. Ugyanakkor az erdélyiek nem csupán saját „idegenjeiket” hozták magukkal, hanem olyan eszméket is képviseltek, melyek kihívást jelentettek a nemzeti liberális nemzetkonceptió számára is. Számos erdélyi politikus vált egy organikus, a kisebbségeket kirekesztő felfogás hívévé, ahogy nem egy Erdélyből indult tudós is. Az előbbiek közül kiemelhető Octavian Goga és Alexandru Vaida-Voevod, akik a harmincas évekre eljutottak egy nem csupán zsidóellenes, hanem minden kisebbséget diszkriminálni szándékozó, a gazdasági és társadalmi életből kiszorító politikához. (Vaida-Voevod az ún. *numerus valachicus*-mozgalomhoz.)²¹ A Statisztikai Hivatalt vezető Sabin Manuilă és a kolozsvári egyetem orvosprofesszora, Iuliu Moldovan pedig

tevékeny szerepet játszottak az eugenika és a biopolitika romániai meghonosításában. Manuilă emellett az 1930-as és 1941-es népszámlálások főszervezője is volt.²²

Az eugenika és a biopolitika meghonosítása, majd elterjedése különösen fontos szerepet játszott az új államideológia kialakulásában. Részben ez a „tudomány” foglalkozott a legközvetlenebb módon a nemzeti ontológia problémájával. Arra törekedett, hogy tudományosnak tartott módszerekkel felderítse a nemzet (illetve immár sokszor a faj) korszakokon átívelő, változásokat túlélő, természettől fogva adott lényegét.²³ Másfelől ez a tudományág igen csak közel állt a németek dominálta Új Európa tudományosságához is, noha egyúttal könnyen összekapcsolható volt a nemzeti ontológia más, intellektuálisabb és filozófiai jellegű formáival is.

Képviselői igen korán és igen nyíltan bejelentették, mi is a feladata ennek a tudománynak. Moldovan 1926-os könyvében egy „totális eugenikus”, biológiai elvek szerint felépített állam létrehozása mellett érvelt. Tanítványa, Iordache Făcăoaru szerint az eugenika igazolni hivatott a nemzet adott területekhez való jogát, továbbá ahhoz való jogát, hogy más nemzetek felett uralkodjon. Manuilă pedig 1940-ben arra hivatkozott, hogy a népességpolitika célja összegyűjteni minden románt és megszabadulni a kisebbségektől.²⁴ Úgy tűnik, az Antonescu-rezsim és a fajbiológiai alapú biopolitika híveinek kapcsolata meglehetősen szoros volt. Nem csak abban az értelemben, hogy szerepet vállaltak a rezsim működtetésében (Făcăoaru például a Nemzetnevelési Minisztériumban a felsőoktatásért felelős osztály vezetője lett), hanem a rendszer ideológiájának kidolgozóiként is.²⁵

Az ideológia és az állampolitika közti szoros kapcsolatot jelzi az államvezető és helyettese, Mihai Antonescu számos megnyilatkozása. Ezek azt is jól mutatják, hogy az idegenek kérdése nem csupán a zsidókérdést jelentette. Csak egyet idézve ezek közül, Ion Antonescu a minisztertanács 1941. március 7-i ülésén kijelentette: *„Uraim, vegyék figyelembe, hogy nemzetünknek szüksége van arra, hogy – a katasztrófánkkal együtt – megtisztuljon és egyneművé váljon. Nincs kegyelem. Nem gondolok az emberekre; a román nemzet általános érdekére gondolok, ami azt diktálja nekünk, hogy ne legyünk annyira engedékenyek, amennyire eddig voltunk, s ami miatt ma az idegenek, akik a legrosszabbat tették velünk, bepötyögnek bennünket. [...] Nem teszek többet engedményt. Nincs bennem szánalom, csak a román nemzet iránt. A problémát egyénileg és kollektíven is meg kell oldani. Nem érdekel, hogy ukrán, görög stb.; tűnjön el Romániából.”*²⁶

Mindehhez járult az is, hogy részben Nagy-Románia összeomlásának felelősét is az idegenekben találták meg. A „román demokrácia” és az angol-, illetve franciabarát politika kijelölése bűnbaknak, miként azt Crainic tette,²⁷ egyúttal a hanyatló Nyugat és a felemelkedő, faji öntudatára építő Németország szembeállítását is magába foglalta. Méghozzá oly módon, hogy világos volt: a korábbi rendszer, éppen a faji öntudat elnyomása miatt, idegennek számított.²⁸ Ezt egészítette ki a kézzel fogható tény, miszerint legalább Észak-Erdély elvesztésében szerepe volt a magyar kisebbség jelenlétének.

A legfontosabb célkitűzés megvalósítása persze nem volt olyan könnyen lehetséges. Miután az etnikai tisztogatás²⁹ ebben az esetben többnyire nem a kisebbségek elpusztítását, hanem eltávolítását jelentette, továbbá figyelembe véve azt, hogy románok sokasága élt az új (sőt, a vágyott) államhatárokon kívül, csak komplex népességmozgatási terv látszott alkalmasnak a célok valóra váltására. Ennek elfogadtatására azonban mindenekelőtt a jövőendő békerendezés tűnt a legalkalmasabbnak. Nem véletlen tehát, hogy a különböző lakosságcsere-tervek is többnyire a béke-előkészítőknél landoltak.³⁰ Igaz, a

náci ideológiához közelállónak számító államideológia, valamint a román politikusok sokszor említett készsége arra, hogy ezen az alapon illeszkedjenek be az alakuló Új Európába,³¹ előnyösnek tűnő pozíciót ígért – legalábbis addig, amíg Németország tűnt a világháború várható győztesének.

A menekültek, a németek és a közvélemény

Az 1940 nyarán bekövetkezett területvesztés érzelmi sokkja (ezt nevezte Antonescu fentebb idézett megszólalásában katasztrófának) mellett olyan társadalmi folyamatok is elindultak, amelyek a közvéleményt, és ezen keresztül a nemzetiségi politikát tartósan befolyásolhatták. Ezek közül a legfontosabb az addig nem tapasztalt méretű menekülthullám volt. Ez az eseménysor, ami egyébként nagyon hasonlított mindarra, ami Magyarországon történt 1918 után, mindenekelőtt a sajtó, a propaganda és a közvélemény alakulására nyomta rá a bélyegét. Ez leginkább azzal függött össze, hogy a menekültek közül számos közismert politikai, tudományos és egyházi személyiség érkezett Dél-Erdélybe és Bukarestbe. Az ő fellépésüket nehezen lehetett ellenőrzés alatt tartani, mivel szavuk és hitelük volt a közönség előtt, és elhallgattatásuk a kormány részéről meglehetősen furcsa lett volna. Ennek megfelelően a menekültek kérdése és a menekültek alig leplezett irredenta céljai állandóan megjelentek a nyilvánosság különböző szinterein.

A menekülthullám jelentőségét és mértékét nehéz túlbecsülni. Már a július folyamán Szovjetunióhoz került Észak-Bukovinából és Besszarábiából is mintegy 220 000 menekült tartottak nyilván 1940. december 4-ig.³² Ehhez járult még legalább 200 000 menekült Észak-Erdélyből.³³ Mindenképpen ki kell emelni, hogy a menekültek aránytalanul nagy része tartozott a középosztályhoz, valamilyen közfunkciót viselt, vagy a szabad foglalkozások területén működött. A már említett német kimutatás³⁴ szerint a 195 000 menekült közül korábban 48 600 közigazgatási tisztviselő volt, 20 000 fő tartozott a szabad foglalkozások körébe. Mellettük volt még 14 000 tanuló (egyetemistákat is beleértve), valamint 14 000 kereskedő és iparos. Ezek szerint tehát nem csupán az egyértelmű, hogy a menekültek között aránytalanul nagy számban voltak középosztálybeliek, hanem az is, hogy a román nemzetiségű középosztálynak rendkívül nagy része vette az irányt Dél-Erdélybe. A fenti adatokat az 1930-as népszámlálás észak-erdélyi adataihoz viszonyítva kiderül, hogy az akkor kimutatott nem magyar köztisztviselő és szabad foglalkozású népességnek mintegy 41%-a menekült el. Ha az 1930-as adatokból levonjuk az akkor zsidó nemzetiségűnek besoroltakat is, akkor ezekben a foglalkozási kategóriákban a menekültek aránya elérhette az 50%-ot.³⁵ Nem ésszerűtlen azt feltételezni, hogy ezek döntő többsége román nemzetiségű volt. Ráadásul a menekült román középosztály és a közigazgatási személyzet erősen kötődött a szervezett politikához, a pártok vezetői és aktív tagjai is közülük kerültek ki. Így aztán a menekültek még az egyébként elvárhatónál is nagyobb hatással voltak a közvéleményre, hiszen korábbi miniszterek, prefektusok, ismert egyetemi tanárok és az 1918-as egyesülés hősei keltek útra a bevonuló magyar csapatok előtt.

A menekülők hamarosan megalapították saját egyesületeiket. Kezdetben Arad székhellyel alakult meg az észak-erdélyi menekültek egyesülete, majd megyénként létrejöttek

ennek tagszervezetei. Gyulafehérvárott pl. Petru Meteu egykori kolozsvári prefektus, Ilie Dăianu és Nicolae Vasiu kolozsvári görög katolikus, illetve görögkeleti esperesek vezetésével alakult meg.³⁶ Igaz, célja elsősorban gyakorlati volt: a menekültek helyzetének rendezése. Mindazonáltal mind a menekült-egyesület, mind a betiltott Nemzeti Parasztpárt fedőszervezetének tartott „Pro Transilvania” Egyesület propaganda-tevékenysége³⁷ – előadások, kiadványok, az *Ardealul* című újság – és a szervezett vagy alkalmanként, a hatóságok akarata ellenére kirobbant tüntetések³⁸ folyton napirenden tartották Észak-Erdély és az ott élő románok helyzetének kérdését, jelentős mértékben hozzájárulva a rossz magyar–román viszonyhoz.³⁹ Mindezen túl, a törvényszerűen fellépő háborús fáradtság közepette⁴⁰ egyre inkább ők voltak az első számú háborús cél, az irredenta legfontosabb társadalmi bázisa is.

A „Pro Transilvania” Egyesületnek a közvélemény befolyásolásán túli súlyát mutatja az is, hogy a kormány elkeseredetten próbálta az elnöki székbe ültetni a saját emberét. Úgy tűnik, hogy Antonescu 1940. novemberi római és berlini útja előtt a kormány megállapodott Maniuval, miszerint az utóbbi visszafogja támadásait, és megvárja az államvezető útjának remélhetőleg pozitív kimenetelét.⁴¹ Vélhetően a látogatás sikertelensége hozzá járult ahhoz, hogy a kormány hamarosan betiltsa az egyesület működését, ám ezt a határozatot a bukaresti fellebbviteli bíróság 1942 elején hatályon kívül helyezte.⁴² A bíróság döntése minden bizonnyal az erdélyi menekültek politikai és közéleti súlyának is szólt. Ezt követően a kormány még egy kétségbeesett kísérletet tett, hogy Valer Pop segítségével a már említett Iuliu Moldovant választassa meg az egyesület elnökének, sikertelenül.⁴³

Noha az erdélyiek körében rendre felbukkant az a gondolat, hogy a bécsi döntésért valójában a regáti elit a felelős, mivel ők voltak azok, akik korrupcióval és az erdélyi helyzet ismeretének teljes hiányával jellemezhető kormányzásuk révén előidézték a katasztrófát, nemzetiségpolitikai elgondolásaik nem sokban különböztek az állami ideológiától. A biopolitika erdélyi származású hívei esetében ez nem is meglepő, a többiek pedig, ha nem is azonosultak a biológiai alapú fajfogalommal, végső soron éppen úgy az idegenektől, a kisebbségtől való megszabadulásban látták a problémák megoldását. Ezekben a kérdésekben folyamatosan nyomás alatt is tartották a kormányt, nem egyszer úgy beállítva a dél-erdélyi helyzetet, mint ahol továbbra is a kisebbségek nyomják el és szorítják háttérbe a többségeket. Maniu például egy 1942 februárjában kelt, Mihai Antonescu miniszterelnök-helyetteshez intézett beadványban panaszolta, hogy a német kisebbség állam az államban, ráadásul lehetősége van arra, hogy saját pártot szervezzen, saját egyenruhát viseljen, miközben mindezt a románoktól megtagadják.⁴⁴

A németek kérdése egyrészt azért fontos az Antonescu-rezsim kisebbségpolitikájának megítélésében, mert a magyarok és zsidók mellett ők voltak a leginkább számba vehető kisebbségi csoport, így a nemzetiségi politikát az ő helyzetük nélkül nem lehet vizsgálni. Ugyanakkor, mint azt a fent említett memorandum is jelzi, a német szövetség és a dél-erdélyi németek számára a népcsoportszervezet keretében biztosított különleges jogállás nagyon is eltért attól, amit a többi kisebbségi csoport elérhetett. Ebben természetesen szerepe volt annak, hogy a rezsim vezetői elsősorban Németországtól remélték a bécsi döntés revízióját.⁴⁵ Nem elhanyagolható az előzőekben már jelzett ideológiai affinitás sem. Ez nem csak arra kínált lehetőséget, hogy Románia a német „Új Európához” a „feudális” és „oligarchikus” Magyarországnál jobban illeszkedő, modern államnak állítsa be magát.⁴⁶ A német népcsoport-politika, pontosabban a német kisebbségek

haza- és áttelepítése inspirációként szolgált a román etnikai tisztogatási tervek számára is. A bukovinai, besszarábiai és dobrudzsai németeket, még a Szovjetunió megtámadása előtt, lényegében a román hatóságok szeme láttára telepítették át, igazolva az ilyen nagyszabású műveletek lehetőségét is. Ezt látva, Manuilă nagyratörő tervei is egészen realista színben tűnhettek fel.

Ugyanakkor a Népcsoport tüske is volt Antonescu és kormánya oldalában. Az NSDAP által gleichschaltolt százsz intézmények elkötelezett náci vezetői éppenséggel sokkal közelebb álltak a Vasgárdához, mint a katonához. Ugyanakkor közvetlenül Berlin irányítása alatt álltak, noha ez egyáltalán nem azt jelentette, hogy a román állam ne érvényesíthette volna felettük a hatalmát. És persze a németek is tagadhatatlanul idegenek voltak Romániában, és ennek akár következményei is lehettek.⁴⁷

Nemzetiségpolitika az etnikai homogenizáció és az állambiztonság jegyében

Amint azt már többször hangsúlyoztam, a korszak román kisebbségpolitikájának fő célkitűzése az etnikai homogenizáció volt. Igaz, ezt némiképp komplikálta egy másik, ezzel összefüggő, az adott helyzetben azonban igencsak problematikus célkitűzés is: Nagy-Románia területi kiterjedésének visszaállítása, vagy legalábbis egy ahhoz közeli állapot elérése. Ezen keretek között mind a román–német, mind a magyar–román viszony hatással volt a politikára is. Az előbbi a németekhez való jó viszony igénye miatt kapott kitüntetett szerepet, az utóbbi pedig azért, mert a két ország – a kölcsönösen fennálló területi problémák mellett – jelentős számú román, illetve magyar kisebbséget tartott uralma alatt. Ennek nyomán alakult ki az ún. kölcsönöségi nemzetiségi politika is, vagyis az a gyakorlat, hogy az egyik országban a kisebbségek ellen elkövetett vélt vagy valós sérelmeket a másik ország az ott élő kisebbségeken torolta meg.⁴⁸

Ennek két fontos következménye is volt a nemzetiségi politika alakulására. Egyfelől felértékelte a propaganda, valamint az információkat gyűjtők és továbbítók szerepét a politika alakításában. A másik államban elkövetett atrocitások hírére szinte automatikussá tette a retorziókat, és ezzel akár az a helyzet is előállhatott, hogy a köztudatba bedobott, nem ellenőrzött és olykor meg sem történt esetekhez igazodott az állami fellépés. Ráadásul egy idő után minden visszafogottabb reakció lehetőséget adott arra, hogy a kormány gyengekezőnek tűnjön. A veszély egyáltalán nem csupán látszólagos volt. Noha számtalan szervezet – határőrség, csendőrség, menekültek, a hírszerzés, a propaganda-minisztérium – foglalkozott az Észak-Erdélyben elkövetett atrocitások összegyűjtésével és rendszerezésével, ezek korántsem feltétlenül tükrözték a helyzet realitását.

Ennek csak egyik tényezője volt az, hogy a menekültek – olykor szándékosan, olykor sokkhatás alatt – torzítva számoltak be az eseményekről. Magában az információgyűjtés rendszerében is kódolva volt a torzított végeredmény. Részben előfordultak esetek, amikor a román államigazgatás vagy a menekültek által megszerzett, észak-erdélyi vonatkozású hivatalos panaszok vélhetően nem tükrözték a valós helyzetet. Ennek egyik példája az, amikor egy egyébként nem igazolódott sérelem önálló életre kelt, és egyre több helyről jelentették. Például azt, hogy román nemzetiségű leventéket vagy besorozottakat az eke elé fogtak és úgy szántattak velük egy vagy több barázdát.⁴⁹ De a román hatóságok adatgyűjtéseit is számos módszertani hiba terhelte. A határ menti megyék csendőrpáncsnokságai például rendszeres kimutatást készítettek a magyar hatóságok részéről

a román nemzetiségűeket ért sérelmekről. Az egyes esetek nemzeti sérelemként való kategorizálása azonban időnként problémás volt, mivel előfordult, hogy azokat többször is számbavették.⁵⁰ Mindezzel természetesen nem az volt a probléma, hogy ne lett volna elég nagy számú atrocitás, amire hivatkozhattak Hanem az, hogy a rendszer említett hiányosságai szükségszerűen vezettek oda, hogy az információk már-már apokaliptikusnak fessék le az észak-erdélyi románok helyzetét, ami aztán a a magyar kisebbség elleni egyre erőteljesebb fellépés követeléséhez vezetett.

A másik fontos következménye ennek a helyzetnek az volt, hogy a kisebbségi kérdés még a korábbiaknál is inkább állambiztonsági kérdés lett: a kisebbségekre úgy tekintettek, mint akik valójában nem Románia polgárai, hanem egy másik államhoz tartoznak.⁵¹ A kisebbségek ebben az értelemben Magyarország részeként szolgáltak, az ellenük végrehajtott akciók Magyarország ellen irányultak és Magyarországot sértették. Ennek következtében persze a kisebbségek intézményrendszerének leépítése is kifejezetten kívánatos volt, hiszen ezzel egy másik állam befolyása alatti szférát szüntethetett meg Románia. Mindez nagyon is illett az etnikai homogenizációra épülő ideológiához és az általános állampolitikához, és számos diszkriminatív lépéshez vezetett.

Ezekben belül a legátfogóbbnak a közélet, valamint a kulturális és gazdasági élet átfogó románosításának politikája emelhető ki. Már az Octavian Goga kezdeményezésére 1934-ben meghozott nemzeti munkavédelmi törvény is korlátozta a nem románok arányát az üzemekben. A „román” némileg bizonytalan kategóriáját hamarosan egyre inkább etnikai értelemben fogták fel.⁵² Nem sokkal később Vaida-Voevod vetette fel a *numerus valachicus* lehetőségét. Eszerint az élet minden területén a románok arányának meg kell egyeznie a népességen belüli arányukkal. S bár ebből az elképzelésből törvény ekkor még nem született, a nemzeti munkavédelmi törvény etnikai előírásait tovább szigorították.⁵³ A királyi diktatúra idején mindez folytatódott az állampolgárság – elsősorban zsidók ellen irányuló – felülvizsgálatával, majd Antonescu idején egy sor rájuk vonatkozó tiltó rendelkezés meghozatalával, valamint a kezükben lévő földbirtokok, később városi ingatlanok elkobzásával. Hamarosan létrejött a Románosítás Nemzeti Központja is; ennek a feladata volt levelezni a zsidók kiszorítását a gazdasági életből.⁵⁴

Ez elsősorban a románok helyzetbe hozását szolgálta. Olyannyira, hogy a német kisebbség és a kormány közti első konfliktushoz is a románosítás (német szemmel: árjásítás) kérdése vezetett. A Népcsoport vezetői 1940 őszén több ízben is találkoztak a gazdasági miniszterrel, és panaszkodtak, mert a románosítás során németeknek nem jutott a zsidók vagyonából. A miniszter mindannyiszor ígéretet tett rá, hogy ezen változtatnak. Valódi változás azonban csak azután következett be, hogy Horia Sima vasgárdista miniszterelnök-helyetessel tárgyaltak. Jellemző az állami szervek ellenállására, hogy ő is csak úgy tudott eredményt elérni, hogy a Vasgárda helyi vezetőit utasította, segítsék a németeket. Ennek megfelelően a Vasgárda leverését követően a németeknek immár ismét legfeljebb morzsák jutottak a zsidók vagyonából.⁵⁵ Andreas Schmidt, a Népcsoport Főhrere hiába panaszkodott magának Antonescunak is.⁵⁶

Mindezt egy sor diszkriminatív intézkedés is kísérte. Az iskolai oktatás, a mozgásszabadság korlátozása, az adók és a kamarai tagdíjak diszkriminatív – kisebbségek esetében jóval magasabb – megállapítása, a gyülekezések tágran értelmezett tilalma (ez utóbbi indokkal pl. már egy igazgatóság vagy egy egyesületi elnökség ülését is betilthatták),⁵⁷ az önkényes házkutatások, a megalázó bánásmód a hadseregben és az önkényes rekvirálások szerepeltek a leggyakoribb magyar panaszok közt. S noha egy

ízben a hatóságok még arra is kísérletet tettek, hogy lényegében éhínséget idézzenek elő a magyarok körében, szinte minden élelmiszerüket elkobozva, a represszív lépések nem korlátozódtak pusztán rájuk.⁵⁸

A német Népcsoport vezetői és tisztviselői is folyamatosan panaszkodtak a házkutatásokra, különböző gyűléseik betiltására, a hatósági erőszakra, az indokolatlan letartóztatásokra. Sőt, noha a román kormány törvényben engedélyezte a széles körű, a Népcsoport igazgatása alatt álló német nyelvű oktatást, hivatalnokai tudatosan szabotálták a rendelkezések végrehajtását.⁵⁹ Azt is felhánytorgatták jelentéseikben, hogy a közigazgatás módszeresen felméri a Népcsoport helyi szervezetét, ezt követően pedig tisztségviselőit katonai szolgálatra hívják be, lehetetlenné téve a működést.⁶⁰ Így aztán német polgármesterek és alpolgármesterek kinevezése Nagyszebenben, Medgyesen, Temesvárott, Segesvárott, Brassóban, Resicabányán, Oravicabányán, Karánsebesen és Lippán, is inkább a német szövetségesnek szólt, mint a kisebbségnek.⁶¹

Mindez természetesen nem volt független attól, hogy az etnikai homogenizáció igénye mellett, azt erősítve, az állambiztonsági szempontok is fontos szerepet kaptak a kisebbségek elleni fellépés során. Ez utóbbi azonban sokszor már a paranoia határát súrolta. A román állambiztonság személyzete és vezetői számára a megelőző évtized amúgy is az egyre erősödőnek tartott irredentával való küzdelem jegyében telt el, ennek során a fogalom egyre inkább kitágult. A harmincas évek végén már azért is az internálandók listájára kerülhetett valaki, mert útlevelet kért, külföldre utazott, és utána már akár „tüzes irredentának” is tarthatták.⁶² Nem csoda hát, ha a költőt, aki egy Ady-ünnepségen a hatóságokkal előre nem egyeztetett „irredenta jellegű” verseket szavalt, vagy a gyógyszerészt, aki 1919-ben harcolt a román hadsereg ellen, ugyancsak veszélyes irredentaként tartották számon.⁶³ A kormányzat és a magyar kisebbség rövid ideig tartó közeledését aztán elsodorta Nagy-Románia összeomlása és a bécsi döntés. Ettől kezdve a kisebbségiek bizonyosan még gyanúsabbak voltak a hatóságok szemében.

Ennek megfelelően nem csak a magyar kisebbség vezetőinek körében tartottak fenn jól kiépített informátor-szervezetet, és nem csupán minden lehetséges eszközzel próbálták korlátozni az intézmények működését. A rendőrség és a csendőrség akcióiból néha egészen világosan érződik a paranoia és persze az ismeretlentől való félelem. A sajtóigazgatóság például a Temesvári Magyar Ház könyvtárában található könyvek soráról állította, hogy azok tartalma irredenta jellegű, így többek közt a *Buda halála*, Berzsenyi Dániel munkái, Tompa Mihály összes költeménye, vagy a *Kárpáti emlékek* (1885-ből!).⁶⁴ Vörös László aradi újságíró és laptulajdonost egy jelentés judeo-magyar irredentának minősítette.⁶⁵ Az *Erdélyi Gazdát* szemlélő rendőr úgy érezte, hogy Madách híres mondata: „*Mondottam ember, küzdj és bízza bízál!*” is irredenta értelmű.⁶⁶

Hasonlóan paranoid lépés volt 1942 nyarán a fővárosi Sziguranca fellépése a bukaresti kozmetikusok ellenőrzése érdekében. Egy június 9-én kelt feljegyzés szerint a kozmetikák és szépségszalonok 85%-a magyar kézben volt, és a következő szakvizsgára (ami alapján a minisztérium kiadta a működési engedélyt) jelentkezők között hasonló arányban találhatóak magyarok, akik ráadásul még románul sem tudnak, mégis működési engedélyt kaphatnak. A román ügyfelek, köztük jeles személyiségek hozzátartozói révén ezek – így a feljegyzés – olyan információkhoz juthatnak hozzá, melyek ismerete államérdeket sérthet.⁶⁷ A vizsgálat nem is maradt el, igaz, a feltárt adatok csak részben erősítették meg a feljegyzésben foglaltakat. Egyfelől kiderült, hogy az éppen működő kozmetikák számáról semmiféle kimutatás nincs, mert a fővárosi közegészségügyi felügyelet és a

minisztérium közegészségügyi igazgatósága egymásra mutogat, hogy kinek kellene vezetnie a nyilvántartást. Másfelől az 1940-ben (ekkor volt az utolsó vizsga) kiadott 48 engedély közül 32 zsidóé volt (közülük 10-et magyar zsidóként tartottak nyilván) és csak négy magyaré. Igaz, román csak három volt a kozmetikusok között. Ugyanakkor a 48 engedélyes közül 24 vagy ismeretlen volt megadott címén, vagy felhagyott ezzel a tevékenységével, esetleg már távozott a fővárosból,⁶⁸ és mindössze nyolc működő üzletet találtak.⁶⁹ Igaz – és ez nyilván nem független a zsidók elleni lépésektől sem – az 1942-es vizsgára jelentkező 13 személy közül már 11 volt – dél-erdélyi – magyar.⁷⁰ Végül a hatóságok megelégedtek azzal, hogy a rendelkezésre álló erőforrásaikkal megfigyelés alá helyezték a kozmetikákat.

Nem csoda tehát, ha számos esetben a hatóságok nagyon keményen léptek fel bármiféle lakossági kezdeményezéssel és megszokott viselkedéssel szemben is. Így járt Varró székelyszenterzsébeti (Eliseni) lelkész is, aki a hittanórán csak magyarul beszélt a tanulóival, és amikor azok kiléptek a teremből, magyarul köszöntek neki, noha az utcán egyébként románul szokták gyakorolni az üdvözlést. Varrót a hatóságok feljelentették és átadták az igazságszolgáltatásnak.⁷¹ Ugyancsak eljárás alá vonták Bencze Antal buzásbesenyői (Beșineu) katolikus papot, mert sokszorosított és terjesztett egy felhívást, melyben az egyházi iskola felújítására kért adományokat. Emellett egy ének szövegét is megtalálták nála.⁷²

Az ilyen és ezekhez hasonló esetek sokasága mellett sem feledkezhetünk meg arról, hogy Románia évtizedek óta egy meglehetősen rosszul működő és jelentős korrupcióval fertőzött ország volt. Ez az ország éppen háborúban állt, és a háborús erőfeszítések érdekében mozgósította az amúgy is önkényéről ismert közigazgatást. Nem csoda tehát, ha a hatóságok általában sem bántak kesztyűs kézzel a lakossággal. Az aradi magyar konzul 1942 februárjában jelentette, hogy a román lakosság is szenved a brutális intézkedésektől, sokszor nem is érti mi történik. Például amikor a katonaság pénzszekrényeket rekvirált, vagy amikor az iskolából távozó tanulók táskáit tépték ki a kezükből, azzal, hogy katonai bakancsokat készítenek a bőrből.⁷³ Az is gyakori eset volt, hogy a bonyolult és messze nem egyértelmű rendelkezéseket a hatóságok sem tudták értelmezni, és minden hivatalnok mást kért számon.⁷⁴

Mindezek után talán az sem meglepő, hogy a helyi hatóságok olykor éppenséggel nem tartották be a szigorú intézkedéseket, sőt, azok elszabotálásában jeleskedtek. Egy magyar utazó például 1942 augusztusában, Temesvárott meglepve tapasztalta, hogy a városi strandon hiába olvasható a jól ismert „Ne beszéljenek magyarul” tábla és hiába fenyegeti a rendelkezést megsértőket büntetéssel, mindenki magyarul, németül, szerből társalog, és a városban amúgy is bátran használható a magyar nyelv. Román ismerőse meg is jegyezte, hogy „*Romániában semmit sem kell egészen komolyan venni.*”⁷⁵ Az is előfordult, hogy a hatóságok éppen azért mellőzték a fellépést az ő felfogásuk szerint irredentának minősülő személyekkel szemben, mert időközben kiderült, hogy az eljáró közegek fellépése is botránnyal fenyeget.

Erre az utóbbi esetre kitűnő példa Mindszenti György topánfalvi (Câmpeni) katolikus pap esete. A történet meglehetősen bonyolult. Azzal kezdődött, hogy Mindszenti egy jó ismerőse, Obweger József, Marosújvárról Észak-Erdélybe optált a bécsi döntés után, feleségét azonban Topánfalvára küldte. Mindszentit egy év múlva a helyi csendőrség hadnagya, a zászlóalj zenészeinek parancsnoka jelentette fel. Többek között azt vetette a szemére, hogy ünnepnapokon nála gyülekeznek a helyi magyarok, magyar újságot olvastat

velük, románellenes pletykákat terjeszt, vagy éppen illegálisan leveleket és csomagokat juttat át a határon – jó pénzért. A vádak, mint sejthető, felkeltették a csendőrség figyelmét, és hamarosan házkutatásokkal egybekötött vizsgálatra került sor. Mindszenti házában néhány löszert, különböző magyar nyelvű térképeket (köztük 1918 előtti vármegye-térképeket és Győrffy Istvánnak a csángók elhelyezkedését ábrázoló térképét), Obweger József cenzúrázatlan leveleit, valamint egy magyar egyenruhás, magyar nemzeti színeket viselő katona képét is megtalálták.

Más körülmények közt mindez vélhetően a Mindszenti elleni eljáráshoz vezetett volna, hiszen a korszak rendőri gyakorlatában sokszor megalapozta a feljelentést.. Azonban az is kiderült, hogy Obweger felesége, Margit a zenész hadnagy szeretője. Mindszenti pedig, aki Obwegerhez apaként viszonyult, összeveszett vele, majd kidobta a házából. A csendőrség ezért – részben az egyértelmű személyes indíték, részben pedig a nyilvános botrány elkerülése érdekében – lezárta az ügyet. Igaz, az elkobzott tárgyakat soha nem adták vissza.⁷⁶

Nemzetiségpolitika „ott” és „itt”

Ha az Antonescu-korszak nemzetiségi politikáját szeretnénk összegezni, érdemes túllépni az etnikai homogenizációs terveken, az állambiztonsági szemlélet fontosságán, a német szövetség és a kölcsönösségi politika jelentette kereteken, és összehasonlítani a nemzetiségi politika három szintjét (állameszme/ideológia, nemzetiségi politika és a nemzetiségi politika gyakorlata) Magyarország Észak-Erdélyben érvényesülő politikájával.⁷⁷ Ez az összehasonlítás remélhetőleg jobban kidomborítja a korszak eszméiből fakadó sajátosságokat, a pragmatikus tényezőket és a külső hatásokat.

Mindenekelőtt ismét érdemes leszögezni, hogy a korszak román államideológiája a faji/etnikai homogenizáció volt. Végső soron a sokak által parazitának tartott, a nemzeti újjászületést akadályozó idegenektől való megszabadulás volt a politika célkitűzése, és ez messze túlment a zsidók Transznisztriába való deportálásán. Ez a politika abból indult ki, hogy a nem román csoportok jelenléte állandó veszélyt jelent, és azok amúgy sem alkalmasak az együttélésre. Ezzel szemben a magyar állameszme – elvben legalábbis – elismerte annak lehetőségét, hogy legyenek az ország területén lojális nemzetiségi csoportok, amelyek önként elismerik a magyarság vezető szerepét. Noha a zsidókkal szemben – és némely körökben a németekkel szemben is – megfogalmazódtak olyan vélemények, miszerint azok faji/etnikai lényegüknél fogva csak paraziták lehetnek a magyarságon, a hivatalos politika végül csupán a zsidók estében fogadta el ezt a kiindulópontot. Minden más nemzetiség esetében elképélhetőnek tartották, hogy lojális, apolitikus, a nemzetépítésről lemondó, tulajdonképpen premodern etnikai csoportok alakulhatnak ki. S bármennyire is múltba tekintő (az 1918 előtti állapotokhoz visszatérni szándékozó) és illuzórikusnak bizonyuló elképzelés volt, a hivatalos nemzetiségpolitikát ennek jegyében fogalmazták meg.

Lényegében az államideológia határozta meg a diszkriminatív, intézményesen románosító, a kisebbségi intézményrendszert sokszorosán korlátozó nemzetiségi politikát Romániában is, legalábbis a már nemzetnek tekinthető kisebbségekkel szemben. Ugyanis a román kisebbségpolitika a premodern, a különböző nemzetépítő törekvések által még kevésbé megérintett etnikai csoportokkal szemben – önmagához képest – meglepően to-

leráns hangot ütött meg, és toleráns gyakorlatot képviselt. Ha még létezett az a premodern csoport, amit a magyar politika már csak visszaállítani szeretett volna, akkor a román állam meglepően nagyvonalúan viszonyult hozzájuk. A bukovinai huculok esetében például arra a következtetésre jutottak, hogy azok, akik ukrán tanítók, papok és községi tisztviselők körében élnek, közülük is elsősorban a fiatalok, már az ukrán nacionalisták hívéül szegődtek. A többség azonban még nem tette magáévá az ukrán eszmét, békésen él lengyel és román szomszédai mellett, szorgalmas, jó munkaező. S ha már a korábbi pártok rendszere tönkretette és az ukránok karjaiba kergette őket (érdemes felfigyelni rá, hogy miként határozza meg magát a hivatalos Románia a korábbi – „demokratikus” – rendszer ellenében ebben az esetben is!), akkor most segíteni kellene őket munkalehetőséggel, élelmiszerral.⁷⁸ Nemegyszer hasonló megfontolásokat fedezhetünk el a csángókkal kapcsolatos politika mögött is.⁷⁹

Ezzel szemben a magyar állameszme és nemzetiségpolitika hivatalosan nem volt diszkriminatív. Ezzel együtt a nemzetiségpolitika alárendelődött a magyarság megerősítésének és a magyarságpolitikának, s noha nem olyan erőszakosan és nyíltsággal, mint a románosítás, de hasonló célok megvalósítására tört: a magyarok számára jóvátételt szerezni húsz év kisebbségi sorsáért, és egyúttal annyira megerősíteni a magyarságot, hogy Trianon ne következhesen be még egyszer. Amennyiben a nemzetiségi politika ezzel ellenkezett volna, a magyarság megerősítése bizonyult fontosabbnak.

Ezzel együtt is kijelenthető, hogy ezektől a kivételektől eltekintve, a román kisebbségpolitika céljai közt, szemben a magyarral, nem szerepelt a lojalitás, lojális kisebbségi csoportok megteremtése. Az idegeneknek tekintett csoportokkal való együttélés alapvetően megoldhatatlan problémának látszott, ebből következően a feladat leginkább átmeneti – az eltűnésükig tartó – kontrollálásuk lehetett. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a kisebbségpolitika és végrehajtói is inkább szinkronban voltak egymással, a célokkal és utasításokkal, mint Magyarországon. A román tisztviselők és rendőrök amúgy is jellemző, általánosan panaszolt önkénye nemigen tért el attól a fellépéstől, amit a kisebbségekkel szemben az állam is elfogadhatónak vagy éppen kívánatosnak tartott. Ezzel szemben Magyarországon a tisztviselők sokszor a romániaihoz hasonló gyakorlata sokkal kevésbé volt összhangban a hivatalos és a kormány által többnyire érvényesíteni kívánt, megengedőbb politikai irányvonallal.

Mindazonáltal a kisebbségpolitika gyakorlata mindkét országban számos esetleges – helyi vagy éppen nemzetközi – tényezőtől függött. Romániában is előfordult, hogy a hatóságok nem tartották be a restriktív rendelkezéseket, sőt, amint láttuk, még olyan esetben is eltekinthettek az eljárástól, amikor egyébként általában nem szoktak teketóriázni. Az is világos, hogy a közigazgatás kapacitása komoly korlátja volt a nemzetiségi politika végrehajtásának. A bukaresti kozmetikusok esetében nem csupán a nyilvántartás nehézségei mutatkoztak meg, hanem az is, hogy a gazdaság románosítása is sokkal nehezebb volt az elképzelnél. Amíg a képzett kozmetikusok magyarok voltak, még a nyelvi rendelkezéseket is sikerülhetett kijátszaniuk.

Ezzel együtt a legfontosabb visszatartó erőt itt is a külső tényezők jelentették. A már említett kiéheztetési kísérlet csak a magyar válaszlépések fenyegetése és az erélyes német–olasz fellépés miatt hiúsult meg. Az egyébként nem túl sikeres kölcsönösségi politikának is volt némi visszatartó ereje. Erre utal legalábbis, hogy 1941 vagy 1942 decemberében a belügyminiszter külön rendelkezéssel állította le a fővárosban élő, magyar nemzeti színeket tartalmazó jelvényt vagy kokárdát viselő magyarok megfigyelését. A

fővárosi magyarok kérdéséről összefoglalást készítő rendőrtiszt azzal jelezte, hogy itt a kölcsönösségi politika alkalmazásáról lehetett szó, hogy felhánytorgatta: a magyarok bezzeg nem álltak le a románok üldözésével.⁸⁰

Ez utóbbi megjegyzés viszont arra hívja fel ismételtelen a figyelmet, hogy milyen fontos szerepet játszott mind a nemzetiségi politika gyakorlatában, mind a politika kidolgozásában a gyanakvás és a hisztéria. Ez utóbbi pedig milyen szorosan összefonódott azzal a ténnyel, hogy Dél-Erdélyben és Bukarestben, szemben Magyarországgal, igen jól szervezett és befolyásos, nagy létszámú menekültszervezetek tevékenykedtek. A bizonytalan eredetű, nem egyszer túlzó hírek és információk ilyen körülmények közt sokkal könnyebben vezettek ellenlépésekhez és akciókhoz. Még akkor is, ha egyébként mindkét ország hatóságai hasonlóan kicsinyes ügyeket képesek voltak az állam biztonságát veszélyeztető, irredenta akciónak tekinteni.

Jegyzetek

¹ A román parlamentarizmusról lásd Hans-Christian Maner: *Parlamentarismus in Rumänien (1930–1940). Demokratie im autoritären Umfeld*. München, 1997, Oldenbourg Verlag.

² Rebecca Haynes: Reluctant allies? Iuliu Maniu and Corneliu Zelea Codreanu against King Carol II of Romania. *Slavonic and East European Review*, 85 (2007), Nr. 1. 105–134. o. Elektronikus változata: <http://discovery.ucl.ac.uk/2247/1/2247.pdf> (Letöltve: 2011. július 31.)

³ Átfogóan lásd Trencsényi Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Budapest, 2008, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 86 – 297. o., különösen 165. skk.

⁴ Erre röviden lásd Egy Gábor: Tükörpolitika. Magyarok, románok és nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben. *Limes*, 2010. 2. sz. 97–111. o.

⁵ Érdemes persze megjegyezni, hogy különösen a Vasgárda leveréséig tartó időszakban, Romániában valóban arra törekedtek, hogy fasisztaként jellemezhető berendezkedést alakítsanak ki. Aneta Mihajlova: Right-wing ideology and the intellectuals in Romania during the Second World War. In *New Europe College Yearbook, 2001–2002*. Bucharest, 2003, New Europe College, 109–138., 115. o. A Vasgárdát a szakirodalom egyértelműen fasiszta alakulatként tartja számon. Éppen ezért ez a jelző ebben az esetben mindenképpen több volt pusztá címkenél.

⁶ Kiváló példájuk Petre Țurlea: *Ion Antonescu*. București, 2009, Editura Semne. Țurlea hosszabb ideig parlamenti képviselő is volt, előbb Ion Iliescu Társadalmi Demokrácia Pártjában, majd Gheorghe Funar Román Nemzeti Egységpártjában.. Lásd pl. felszólalását Antonescu halálának ötvenedik évfordulóján: <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=488&idm=1,03&idl=1> (Letöltve: 2011. július 31.)

⁷ Mindenekelőtt Radu Ioanid: *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940–1944*. Chicago, 2000.

⁸ Dennis Deletant: *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944*. Basingstoke, 2006.

⁹ L. Balogh Béni: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia*. <http://balogh.adatbank.transindex.ro/>

¹⁰ Uő: *A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. PhD disszertáció, ELTE BTK, 2009.

¹¹ Pl. Ottmar Trașcă: Relațiile româno–maghiare și situația minorităților în anul 1942. Ancheta comisiei germano–italiene Hencke–Roggeri. In Sorina Paula Bolovan – Ioan Bolovan – Rudolf Gräf – Corneliu Pădurean (szerk.): *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*. Cluj-Napoca, 2007, Presa Universitară Clujeană, 255–287. o.

¹² Holly Case: *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*. Stanford, CA, 2009, Stanford University Press.

¹³ Viorel Achim: A második világháború évei alatti román lakosságcseretervekről. *Múltunk*, 2007. 4. sz. 4–17. o.; L. Balogh Béni – Olti Ágoston: A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között. *Kisebbségkutatás*, 2006. 4. sz. <http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatooldalok/htmlk/pdf515.pdf> (Letölve: 2011. szeptember 2.); Tófalvi Zoltán: Sabin Manuilă lakosságcsere terve. *Székelyföld*, 2009. január.

¹⁴ Olti Ágoston: A román külügyminisztérium béke-előkészítő tevékenysége. A román Béke-előkészítő Bizottság irataiból. *Múltunk*, 2007. 4. sz. 18–54. o.

¹⁵ Hankó-Nagy Alpár: A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész története (1940–1945). *Református Szemle*, 2010. 5. sz. 548–558. o. <http://www.proteo.hu/refszemle/pdf/Ref-Szemle-2010-05.pdf> (Letölve: 2011. július 31.); Uő: A román kisebbségpolitika és az erdélyi reformátusok 1940 és 1945 között. *Studia Universitatis Babes-Bolyai Theologia Reformata Transsylvanica*, 2007. 1–2. sz.; Uő: A második világháború idején gyakorolt cenzúra Romániában és a Dél-Erdélyi Református Egyház. *Studia Universitatis Babes-Bolyai Theologia Reformata Transsylvanica*, 2009. 2. sz. (18.) 83–89. o. <http://studia.ubbcluj.ro/download/pdf/486.pdf> (Letölve: 2011. július 31.); Uő: A romániai ostromállapot hatása a dél-erdélyi református közösségekre. *Studia Universitatis Babes-Bolyai Theologia Reformata Transsylvanica*, 2009. 1. sz. (17.) 81–104. o. <http://www.studia.ubbcluj.ro/download/pdf/458.pdf> (Letölve: 2011. július 31.)

¹⁶ Mihajlova: i. m. 135. o. 44. sz. jegyzet. Crainic 1936-ban jelentette meg az *Etnokratikus állam* című művét.

¹⁷ Crainic eszméire részletesen lásd Trencsényi: i. m. 215–221. o.

¹⁸ Mihajlova: i. m. 123. o.

¹⁹ Összefoglalásukra lásd Trencsényi: i. m. Lásd továbbá Pászka Imre (szerk.): *Román eszmetörténet*. Budapest, 1996, Századvég – Osiris.

²⁰ Lásd még Keith Hitchins: Radikális gondolkodás Délkelet-Európában a két világháború között: egy új generáció szembesül Európával. *Múltunk*, 2009. 2. sz. 36–63. o.

²¹ A korszak politika- és eszmetörténetére lásd Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, 2007, Pro Print Kiadó.

²² Moldovan és Manuilă ilyen irányú szerepére lásd Marius Turda: The Nation as Object: Race, Blood, and Biopolitics in Interwar Romania. *Slavic Review* 66 (2007), Nr. 3. 413–441., 413., 424–425. o. Figyelemreméltó, hogy mind Vaida-Voevod, mind Moldovan és Manuilă orvosi diplomát szereztek, és közben német vagy ausztriai egyetemen tanultak. Nem elképzelhetetlen, hogy a fajbiológiai gondolkodás beáramlásának egyik fontos csatornája volt az 1918 előtt Németország felé orientálódó erdélyi román orvosi értelmiség.

²³ Uo. 415–416. o.

²⁴ Uo. 413., 422–423., 437. o.

²⁵ Uo. 431–432. o., valamint 77. sz. jegyzet.

²⁶ Idézi Achim: i. m. 5. o. 4. sz. jegyzet.

²⁷ Mihajlova: i. m. 122. o.

²⁸ Ez a Vasgárda eszmevilágában már korábban is fontos szerepet kapott. A légió egyik ideológusa, Vasile Marin már 1933-ban erről érkezett *A nemzet az importált állam ellen* című cikkében. Valentin Sandulescu: On the Ideological Characteristics of the Romanian Legionary Movement: a Synthetic Account. In *Studia Universitatis Petru Maior*. (Historia). Vol. 5. 2005, 141–154. o.

²⁹ Viorel Achim szíves közlése szerint magát a kifejezést Manuilă használta először.

³⁰ Manuilă tervére lásd Achim: i. m.; Tófalvi: i. m.

³¹ Erre lásd Case: i. m., 53–64. o. ill. gazdasági aspektusaira Pritz Pál: „Új Európa”. Német propaganda és béketervek – Sztálingrád előtt. *Századok*, 1998. 6. 1213–1262. o.

³² Constantin Ungureanu: Populația Bucovinei în anii 1940–1945. In Sorina Paula Bolovan – Ioan Bolovan – Rudolf Gräf – Corneliu Pădurean (szerk.): i. m. 225–240., 230. o.

³³ Trașcă: i. m. 269. o. A menekültek száma kimutatásonként változik. Egy 1942-es német jelentés 195 ezer főt említ, később készült román hivatalos kimutatások 202 ezer és 218 ezer főt is tartalmaznak.

³⁴ Lásd az előző jegyzetet.

³⁵ A foglalkozási adatok saját számításaim Opra Pál: *Erdély lakosságának foglalkozások szerinti megoszlása az 1930-as népszámlálási adatok alapján* c. munkája nyomán. (*Pro Minoritate*, 2010. 2. sz. 29–40. o.) <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2010/ProMino10-2-02-Opra.pdf> (Letöltve: 2011. augusztus 1.)

³⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest, a továbbiakban: ANIC) fond Direcția Generală a Poliției (a továbbiakban: DGP), dos. 116/1940. f. 17. Chestura poliției Municipiului Alba Iulia. Nota informativă Nr. 17.002. 4. XII: 1940.

³⁷ Case: i. m. 103. o.

³⁸ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi Ügyosztály (a továbbiakban: K28), 1942-O-15902. 53–57. f. A jelentés beszámol a kormány 1942. május 31-i nagyszabeni látogatásáról, és megemlíti, hogy a Kolozsvárról Nagyszebenbe menekült egyetem diákjai, akik most fegyelmezetten tüntettek, korábban, Bukarestbe vonulva, nem engedélyezett irredenta tüntetést tartottak.

³⁹ Trașcă: i. m. 270. o.; Egy 1941. augusztus 29-én, Temesvárott, Cornel Dragalina tábornok jelenlétében tartott, a menekültek egyesületének női szekciója által szervezett előadáson többek közt az alábbi műsorszámok szerepeltek: életképek Erdély tájairól, erdélyi dalok és áriák, a balettiskola erdélyi tájegységek öltözékét viselő növendékeinek színpadképe, ami Erdély allegóriájaként szolgált. A színpadkép közepén két lány egy táblát tartott, melyen a következő felirat állt: „*Egyetlen rögnyi román földről sem feledkezünk meg!*” A műsor végén a nézők „*Erdélyt akarjuk!*” kiáltásokban törtek ki. ANIC DGP, dos. 116/1940. f. 57–58. Chestura poliției Municipiului Timișoara, Nr. 13.260-S din 30 august 1941, către Inspectoratul Regional de Poliție.

⁴⁰ Egy 1942 kora tavaszán, a brassói magyar konzulátuson készült jelentés szerint a regátiak körében az erdélyi kérdés jelentősége érezhetően csökkent. Egy regáti üzletember a jelentés készítőjének arról is beszámolt, hogy az Odesszából hazatérő csapatok bukaresti fogadásán a tömegből felhangzó „*Erdélybe! Erdélybe!*” kiáltásokra a katonák állítólag azzal reagáltak, hogy „*Menjetez ti! Nekünk elég volt az orosz front. Kóstoljatok bele ti is a háborúba!*” MOL K28, 1942-O-17717. 4–17. f.

⁴¹ ANIC DGP, dos. 116/1940. f. 39–40. Maniști despre activitatea asociației „Pro Transilvania”. 2. noiembrie 1940. Sursă serioasă, Corpul Detectivilor grupa I-a, No. 6.

⁴² Uo. f. 42. 19. februarie 1942. No. 250. B.

⁴³ Uo. f. 59. Notă, 1942 februarie 12.

⁴⁴ A memorandumot lásd MOL Keleti Akció P1077 XXVI. k. 140–146. o. Eredetiségét alátámasztja Lorenz, a *Volksdeutsche Mittelstelle* romániai vezetőjének a Reichsführer SS-hez írott jelentése Maniu és a román prefektusok beadványáról, *Beurteilung der Tätigkeit der Deutschen Volksgruppe in Rumänien* címmel. 1942. május 9., Berlin.; Klaus Popa: *Akten um die „Deutsche Volksgruppe in Rumänien”. Eine Auswahl. 1937–1945.* Frankfurt a. M., Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2005, Peter Lang Verlag, 344. sz. dokumentum, 332–333. o.

⁴⁵ L. Balogh: *A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés...*; Case: i. m.

⁴⁶ Case: i. m. 53–64. o., 112. o.

⁴⁷ Érdemes itt idézni Iacobici hadügyminiszter szavait Andreas Schmidthez, a népcsoport vezetőjéhez, aki azt javasolta, hogy a németeket csak egy külön munkaszolgálat keretei közt hívják be a román hadseregbe. A tábornok erre közölte, hogy ha a németek nem vetik alá magukat az állam szuverenitásának és ezzel kifejezetten rontják a német–román viszonyt, akkor egyszerűen áttelepítik őket Németországba. Popa: i. m. 196. o.

⁴⁸ L. Balogh: *A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés...*

⁴⁹ ANIC DGP, dos. 116/1940. f. 67. DGP Corpul detectivilor Grupa a II-a. 2945, Notă, 18. VI. 1942, sursă serioasă. Eszerint Bukarestben az erdélyiek közt keltett felháborodást egy, a kolozsvári német–olasz vegyesbizottsághoz benyújtott panasz, amiben húsz ilyen esetről számoltak be. Ezzel szemben ebből az időszakból a magyar forrásokban szerepel néhány ilyen állítólagos eset kivizsgálására vonatkozó anyag, ezek alapján azonban a panaszok megalapozatlanok voltak. MOL K28.

⁵⁰ Pl. a román csendőrségnek a Csík vármegyében elkövetett atrocitásokról gondosan vezetett kimutatásaiban ugyanannak a személynek a letartóztatása és megverése/megkínzása külön-külön tételként szerepel, ezzel is növelve az atrocitások számát. Ugyanebben a kimutatásban nem egy esetben nagy számú, név nélkül, parasztként megjelölt személy sérelmére elkövetett verést és letartóztatást sorolnak fel, ami akár olyan falusi verekedést is jelenthetett, ahol a csendőrök erőszakkal szétválasztották, majd őrizetbe vették a verekedőket.

⁵¹ Erre részletesen lásd Case: i. m. 115–121. o.

⁵² Dietmar Müller: *Staatsbürger auf Widerruf. Juden und Muslime als Alteritätspartner im serbischen und rumänischen Nationscode. Ethnonationale Staatsbürgerschaftskonzepte 1878–1941*. Wiesbaden, 2005, Harrasowitz Verlag, 399–402. o.

⁵³ Uo. 403–406. o.

⁵⁴ Uo. 465., 470–473. o.

⁵⁵ Popa: i. m. 123. dokumentum, 128–129. o.; 137. dokumentum, 139–140. o.; 142. dokumentum, 146. o.; 190. dokumentum, 190. o.

⁵⁶ Uo. 447. dokumentum, 431–434. o.

⁵⁷ ANIC DGP, dos. 167/1941. SSI 27 Septembrie 1941, Nota. f. 116.

⁵⁸ A felsorolt intézkedésekre lásd Trașcă: i. m. 270–274., 281–282. o.

⁵⁹ Popa: i. m. 130. dokumentum, 134–136. o.; 275. dokumentum, 279–282. o.; 225. dokumentum, 221–224. o.; 348. dokumentum, 334–337. o.; 312. dokumentum, 315–317. o. A hatóságok elég leleményesek voltak a németek elleni eljárások során. Egy ízben Prahova megyében azzal az indokkal tartóztatták le a népcsoport egyenruhában lévő tisztviselőit, hogy azok magyarok, görögök és kommunista propagandát terjesztenek

⁶⁰ Uo. 215. dokumentum, 221–224. o.

⁶¹ Uo. 156. dokumentum, 160. o.

⁶² ANIC DGP, dos. 5/1933. f. 187.

⁶³ Uo. f. 181.

⁶⁴ ANIC Ministerul Propagandei Naționale Presa Internă, dos. 186/1930–1943. Direcția Presei, Referat, 26 august 1942, f. 78.

⁶⁵ ANIC DGP, dos. 167/1941. SSI 4 Septembrie 1941, Notă, f. 181.

⁶⁶ Uo. SSI Notă, 27 ianuarie 1941, f. 168.

⁶⁷ ANIC DGP, dos. 199/1935, f. 7., Notă. 9 Iunie 1942.

⁶⁸ Uo. f. 12–16. Referat, Zamfir Nicolae, comisar ajutor. 1942. August 25.

⁶⁹ Uo. f. 5–6. Corpul Detectivilor, Grupa a III-a, Referat, 16 Iunie 1942.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo. 25 August 1941. f. 3–4.

⁷² 25 August 1941. f. 5–7. Az ének a *Erdélyi induló* egy változata, ez azonban a Dél-Erdélyben maradó szomorúságról szól.

⁷³ 30/fon/1942, 1533/pol-1942. sz. jelentés, 1942. február 28. MOL K28, 1942-O-15902. 19–24. f.

⁷⁴ Popa: i. m. 312. dokumentum, 315–317. o.

⁷⁵ MOL K28, 1942-O-25682. 3. f. Vagy, mint az a kozmetikusok fentebb említett esetében is történt, a hivatalok egyszerűen egymásra vártak. Másfelől ez utóbbi esetben azt is kénytelenek voltak beismerni, hogy képtelenek felderíteni a feketén dolgozó kozmetikusokat.

⁷⁶ Az ügy anyaga megtalálható ANIC DGP, dos. 153/1942. A kihallgatási jegyzőkönyvek árulkodó érdekessége az egyes személyek nemzetiségének meghatározása. Obweger felesége és Obweger családja német eredetű volt. A hatóságok ezért német etnikai eredetű, magyarosított személyekként határozták meg őket, ezzel is jelezve, hogy a nemzetiségi hovatartozás megállapításában egyre nagyobb szerep jutott az etnikai eredetnek.

⁷⁷ Erre lásd Egy: i. m.

⁷⁸ Alin Spânu: Huțanii (huțuli) în studiul Serviciului de Informații al Jandarmeriei (1943). In Vasile Ciobanu – Sorin Radu: *Partide politice și minorități naționale în România în secolul XX*. Vol. III. Sibiu, 2009, Editura Techno-Media, 197–211. o. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy a tanulmány döntő része a huculok eredetével és történelmével foglalkozik, ami jól jelzi nem csak az etnikai eredet jelentőségét az ideologikus nemzetkonstrukcióban, hanem egyúttal azt is, hogy a fajbiológia és a biopolitika nem feltétlenül a legelfogadottabb megközelítése volt a problémának.

⁷⁹ Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Cluj/Kolozsvár, 2008, 129–144. o.; R. Chris Davies: Restocking the Ethnic Homeland: Ideological and Strategic Motives behind Hungary's „Hazatelepítés”. Schemes during WWII (and the Unintended Consequences). *REGIO. Minorities, politics, society*, 2008, 155–174. o.; Meinolf Arens – Daniel Bein: Die Moldauer Ungarn (Tschangos) im Rahmen der rumänisch–ungarisch–deutschen Beziehungen zwischen 1940 und 1944. In Mariana Hausleitner – Harald Roth (Hrsg.): *Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa*. München, 2006, IKGS Verlag, 265–315. o.

⁸⁰ ANIC DGP, dos. 141/1942. Problema maghiară din capitală. Dátum nélkül, f. 26–31.